

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ВІЙНИ:
ТЕМАТИЧНІ Й ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(54)

УДК 821.161.2'06.09:355.4(470:477)»2014/...» DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.\(54\).134-141](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.(54).134-141)

Сеньовська Н., Скуратко Т. Сучасна українська література війни: тематичні й художні особливості; кількість бібліографічних джерел – 22; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано сучасну українську літературу війни як комплекс художньо-документальних текстів, що виникають в умовах збройної агресії росії проти України, репрезентують досвід життя на тлі катастрофи й формуються у реальному часі, характеризуючись оновленим тематичним, стильовим, філософським й ідеологічним спрямуванням. Авторки пропонують власну періодизацію хронологічних і жанрових параметрів сучасної української літератури про війну, складові якої (етапи) характеризуються певними тематичними та емоційно-виражальними особливостями. Перший етап (2014–2017 рр.) репрезентує фіксацію *факту війни*. Переважають тексти, зосереджені на подіях Революції Гідності, анексії Криму, початку бойових дій на Сході (трагедія Іловайська, подвиги кіборгів), АТО. Другий етап (2018–2021 рр.) транслює *художньо-рефлексивне осмислення війни*. З'являються форми великої прози та поетичні збірки, що розкривають тему війни через призму особистих і родинних драм, внутрішніх трансформацій героїв, соціальних зламів. Третій етап (2022 – до цього часу) фіксує *лавиноподібне збільшення кількості текстів про війну*. *Словесне мистецтво* перетворюється у засіб документування, фіксації, терапії та пам'яті. Вказано, що хронологічні межі не закриті (адже російсько-українська війна ще триває) і можуть бути дискутовані.

У роботі також описано широкий тематичний спектр сучасної української літератури війни (сюжети, пов'язані з безпосередньою участю героїв у бойових діях, документуванням повсякденного життя військовослужбовців, осмисленням персонажами досвіду найрізноманітніших змін і втрат, психологічною трансформацією особистості, гострим емоційним проживанням сьогодення, наполегливою новою за змістом і сенсами діяльністю, збереженням пам'яті про Захисників). Окремо виділено пам'ятувальні та меморіальні тексти.

Ключові слова: сучасна українська література війни, періодизація літератури війни, тематика й проблематика літератури війни, пам'ятувальні тексти, меморіальні тексти.

Формулювання проблеми. Мистецтво слова зазвичай було ефективним чинником формування суспільної єдності. Творці й популяризатори художньої літератури у найскладніші моменти національного буття в яскравих образах втілювали дух народу, його прагнення до справедливості, свободи – особистісної, суспільної, громадянської, духовної. Україна сьогодні виборює саме право на існування у фізичній та ментальній площині, боротьба йде «і мечем, і пером»: «Хай віри зводяться дерева – / Поет на прою іде з пером!» [Драч 2010, с. 98]. Література не може безпосередньо стримати ворога, але вона, безперечно, має велику ментальну силу. Саме тому росіяни нищать нашу культурну спадщину (спалені на тимчасово окупованих територіях книги українських класиків; розстріляний рашистами пам'ятник Тарасові Шевченку в селищі Бородянка, що на Київщині; влучання ракетою у Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди тощо).

Уже понад одинадцять років (від 2014-го) українці виборюють свою свободу зі зброєю в руках, паралельно витворюючи «мистецтво війни». Художні тексти, особливо ті, які творяться буквально на лінії фронту, фіксують війну як свідчення, сприяють формуванню та усвідомленню ціннісних орієнтирів, допомагають подолати колективну травму війни, вчать не бути духовними сліпцями.

Сучасна українська література війни може бути визначена як комплекс художньо-документальних текстів, що виникають в умовах збройної

агресії росії проти України, репрезентують досвід життя на тлі катастрофи й формуються у реальному часі. Вони не лише тематично нові, а, передусім, екзистенційно необхідні, адже фіксують граничні стани людського буття: життя і смерть, вірність і зраду, відданість і продажність, сміливість і боягузтво, біль втрати і цінність збереженого, нікчемність колаборанства й силу спротиву, гіркоту розчарування і віру в перемогу. Література війни характеризується високим рівнем психологізму, новою якістю документалізму, щирістю інтимної інтонації, граничною оголеністю мовлення, яскравою емоційністю, різними варіантами рефлексії, правдивою реалістичністю (навіть у казках та фантастиці, наприклад, твори Дари Корній, Сергія Тимофійка тощо). Вона твориться «в режимі реального часу».

Необхідно зазначити, що авторами текстів часто є не професійні літератори, письменники, журналісти, а самі військові й ветерани та члени їхніх родин, волонтери, парамедики, капелани, ВПО, які, витворюючи нове словесне мистецтво, трансформують особистий досвід на елемент спільної пам'яті. Прикладом є твори Станіслава Асєєва, Гліба Бабіча, Саші Буля, Павла Вишебаби, Людмили Горової, Руслана Горового, Бориса Гуменюка, Артура Дроня, Сергія Жадана, Єлизавети Жарікової, Віталія Запеки, Валерії Карпиленко, Максима Кривцова, Марка Лівіна, Андрія Любки, Петра Маги, Юрія Матевощука, Михайла Микуся, Євгенії Подобної, Олександра Положинського, Валерія

Пузіка, Юрія Руфа, Олени Стяжкіної, Сергія Тимофійка, Михайла Ухмана, Артема Чеха, Ярини Чорногуз тощо. Їхні тексти репрезентують нову етичну відповідальність письменника, яке не має права на фальш чи патетику. Прикро, що багато талановитих українських митців-воїнів стають відомими лише після їхньої героїчної загибелі (Гліб Бабіч, Максим Кривцов, Михайло Микусь, Юрій Руф тощо). Саме тому одним із новітніх громадянських обов'язків цивільних українців в тилу та за кордоном є популяризація творчості митців-воїнів та загалом нашої сучасної літератури про війну.

Аналіз досліджень. Тематично-художнє оновлення української літератури ХХІ століття безпосередньо пов'язане з Революцією Гідності та початком російсько-української війни у 2014 р, а в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну з 2022 року вона зазнала ще глибших трансформацій, обумовлених потребою відображення екзистенційного досвіду нашої нації. Війна стала не лише історичним, а й культурним потрясінням, яке вивело проблему національного самоусвідомлення, гідності та втрати на передній план художнього осмислення. Література сьогодення дедалі активніше фіксує емоційний, моральний та духовний досвід як цивільних, так і військових, ставши важливим чинником формування історичної пам'яті, національної ідентичності й патріотичної свідомості.

У контексті популяризації та дослідження сучасної української літератури війни доцільно назвати низку антологій та інших збірників, у яких зібрані не лише тексти, але й пропонується певне теоретико-філософське осмислення їхнього значення для нашої культури та національного самовизначення:

1. «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія» [Антологія 2022]. У ній зібрано фрагменти щоденників, есеї та вірші українських письменників про сучасну російсько-українську війну.

2. Антологія військових письменників «Голоси» [Антологія 2023], упорядницею якої є Т. Пилипчук, котра зауважує: «Цим збірником ми літописемо історію нашого творчого буття на Форумі військових письменників і твори, які натхненні, зокрема, його атмосферою... Наш альманах – це ще одна спроба вмістити весь огром вдячності та поваги до Захисників і Захисниць...» [Антологія 2023, с. 4]. Символічною до цього альманаху є і передмова львівської письменниці, мами та дружини українських воїнів Дари Корній (Мирослави Замойської) із промовистою назвою-спонукою «Говорити», у якій авторка наголошує, що «світ має чути нас і знати про нас» [Антологія 2023, с. 5], тому пером, як і мечем («стилет і стилос» – Є. Маланюк), твориться боротьба за нашу духовність, за наше майбутнє, бо ці голоси про «мертвих та живих, вцілілих та зраних, про героїв та зрадників, про велич та нищість, про кохання на війні та коханих з розтерзаними ранами, про нескорених духом синів та дочок рідної землі» [Антологія 2023, с. 6].

3. Альманах «Вічність трива цей день... Художні хроніки війни» [Альманах 2023]. Його укладачі (М. Жулинський, Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Го-

ловань, Н. Герасименко, А. Матющенко) досліджують у літературознавчо-філософському вимірі місце і роль мистецтва слова та його творців (зокрема військових) у контексті побутування й виживання нашого соціуму під час російської агресії. Пласт багатограних й різноманітних текстів упорядники альманаху традиційно поділили на групи за родами та жанрами: прозу, лірику, драму.

4. Книга нарисів «Це війна. Українські письменники і письменниці про те, як пережити катастрофу» [Книга нарисів 2024]. У цьому збірнику автори свідчать про війну і власні досвіди перебування у ній, відтворюють голоси інших свідків, мертвих і живих, «вимірюють пульсацію сьогодення днини і градус та засяг апокаліптичного жаху, підносять голос в обороні людяності, видивляються знаки біди й знаки надії» [Книга нарисів 2024, с. 207].

5. Каталог книжок про російсько-українську війну [Скоріна 2023]. Це результат самовідданої праці Ганни Скоріної (Facebook: <https://www.facebook.com/share/19KvgyhMte/>) – дослідниці військової літератури, яка займається популяризацією текстів про російсько-українську війну від 2014 року, громадської діячки, бібліотекарки, волонтерки. Він рубрикований за темами, що репрезентує цікавий авторський підхід: книги про війну, які написали військові, учасники бойових дій, військові-журналісти, військові капелани; комікси й артбуки; книги про анексію Криму; поезія війни; дитяча література – безпосередньо творчість чи розповіді дітей і твори письменників для дітей; книги мамів про синів; метафора та війна; преса; навколівійськові (есеїстика, інформаційні війни); наукові книги (монографії, вісники, матеріали конференції, доклади тощо); книжки про російсько-українську війну, які написали іноземці, і видані в Україні; книги іноземними мовами; книги нашої Перемоги.

Важливого значення набувають також творчі проекти, покликані популяризувати словесне мистецтво війни (освітній волонтерський проект «Патріотичні й небайдужі» [Офіційна сторінка проекту 2021], м. Тернопіль), а також ті проекти, які допомагають подолати колективну травму війни, зокрема й засобами художнього слова (наприклад, посібник «Як ти, сонечко? Як розмовляти з дітьми під час війни» [Семенов 2023] від волонтерського проекту «Як ти, брате?»).

Художні тексти про жахіття російсько-української війни уже стали предметом цілеспрямованих літературознавчих наукових розвідок О. Барташук, Є. Васильчука, І. Галак, Т. Голованя, М. Жулинського, С. Журби, Г. Клименко, Н. Кобилко, С. Ковпик, В. Пахаренко, Н. Сеньовської, Т. Скуратко, Г. Токмань, О. Харлан, С. Хороб та ін. Однак, сьогодні ще немає комплексного монографічного дослідження літератури війни, як і немає загальноприйнятої класифікації й періодизації текстів на воєнну тематику. Тому наше дослідження є актуальним і має новаторський характер.

Методи та методика дослідження. Провідними в роботі є структурно-типологічний, проблемно-тематичний, порівняльний, системний методи

та функціональний методи. Також варто відзначити культурно-історичний, адже сучасна українська література війни відповідає нашій історичній добі, розкриває сучасні проблеми, відтворює специфічні контексти діяльності та спілкування соціуму.

Мета статті. Метою нашого дослідження є розкрити тематичні та художні особливості сучасної української літератури про війну (від 2014 р.); охарактеризувати генезу та шляхи розвитку сьогочасного словесного мистецтва; окреслити хронологічні та жанрові параметри сучасної воєнної літератури та її вплив на емоційно-ціннісну сферу читача.

Виклад основного матеріалу. Сучасна література війни є не лише художнім свідченням, а й інструментом національного опору: вона фіксує злочини рашистів, мобілізує національну пам'ять, формує суб'єктність українців, деколонізує мислення, стимулює волю до боротьби, бо, як зауважує Артур Дронь, «слова все-таки важать» [Дронь 2024, с. 106]. Її функція – не лише художньо-естетична, а й публіцистична, меморіальна, пам'ятувальна, стимулювальна, педагогічна, терапевтична, саме тому сьогодні важливо творити словесне мистецтво війни, «говорити, не мовчати, говорити... за себе, за побратимів, за тих, хто тримає над нами небо, не дозволяючи йому впасти, за розтерзаних, вбитих, звалтованих, німих свідків злочинів проти людства та проти людяності, за тих, хто вже не зможе більше ніколи» [Антологія 2023, с. 5].

Можемо констатувати, що у воєнних умовах українського сьогодення художнє письмо набуває граничної сили. Воно стає своєрідним актом свідчення, жестом спротиву, формою виживання й способом утвердження людської та національної гідності. Українська література нашого часу не лише про війну – вона зсередини війни, бо говорить від імені людей, які щодня роблять вибір – вистояти чи впасти, боротися чи скоритися, битися за всіх чи жити тільки для себе... І «якщо й варто писати про щось під час війни, то не про війну, а про людей» [Дронь 2024, с. 106], про їхню велику любов до усього свого, рідного, бо «любов рие окопи, і живе в них, / і гризе у них лід із розрізаної пляшки, / коли хоче пити у мінус двадцять. / Любов виходить на бойові чергування, / піднімається на позиції / з грижами, з температурами, із простатитами, / із контузьями, з астмами і алергіями, / з високою імовірністю / не повернутися, / з думками про когось / найважливішого. / Все зносить, вірить у все, / сподівається всього, все терпить!» [Дронь 2024, с. 101].

Отож, зауважимо, що сучасна українська література про війну об'єднує і документально-мемуарну прозу (спогади, щоденники, нотатки, нефікшн, автофікшн), яка безпосередньо фіксує різні аспекти життя під час війни, і різножанрові художні твори (патріотична, філософська, любовна лірика, оповідання, новели, повісті, романи, есе, драми тощо), пов'язані метою відрефлексувати, переосмислити цей жакликий досвід цілої нації. Наскрізною темою-мотивом цих текстів є вибір людини, доля сьогочасного українця в умовах руйнації звичного світу. Звертаємо увагу на майстерно виписані (іноді

кількома словами) психологічні портрети персонажів, ліричних героїв. Спостерігаємо зміну глобального нарративу – від українця-жертви (чи свідка) до героя-месника (обох статей). Відбувається нова інтерпретація феноменів любові, стійкості, вірності, надії, співпереживання, втрати, помсти, зради, гніву та прощення й «відпущення». Сучасна українська література війни конструює емоційно-етичний простір сьогодення, що не зводиться до подієвої фіксації, а трансформується у моральний імператив.

Нам видається нагальною потреба визначення хронологічних і жанрових параметрів сучасної української літератури про війну, що є важливим для розуміння шляхів і перспектив розвитку новітнього національного письменства.

Зауважимо, що на сьогодні немає усталеної періодизації літератури війни. Пропонуємо орієнтовно поділити її на три етапи, які, звісно, не мають чітких меж, однак характеризуються певними тематичними та емоційно-виражальними особливостями:

1. Перший етап (2014–2017 рр.) – фіксація факту війни. Переважають публіцистично-документальні тексти (щоденники, репортажі, мемуари) та вірші, зосереджені на подіях Революції Гідності, анексії Криму, початку бойових дій на Сході (трагедія Іловайська, подвиги кіборгів), АТО: Вікторія Амеліна «Синдром листопаду, або Номо Comptiens», Борис Гуменюк «Вірші з війни», «Блокпост», Олена Захарченко «Вертеп #РоманПроМайдан», Андрій Кокотюха «Вогняна зима», Сергій Лойко «АД 242», Євген Положій «Іловайськ. Розповіді про справжніх людей» тощо.

2. Другий етап (2018–2021 рр.) – художньо-рефлексивне осмислення війни. З'являються форми великої прози, а також поетичні збірки, які розкривають тему війни через призму особистих і родинних драм, внутрішніх трансформацій героїв, соціальних зламів: Марія Вігишин «Мій син – кіборг», Гліб Бабіч «Вірші та пісні», Борис Гуменюк «100 новел про війну», Леся Орляк «Ти зробив усе, що зміг», Євгенія Подобна «Дівчата зрізають коси», Сергій Пущенко «Фронтний Кобзар», Надія Сеньовська «Війна і те, що після», Анна Шила «Жінка війни» тощо.

3. Третій етап (2022– до цього часу (2025 р.) – лавиноподібне збільшення кількості текстів про війну. Художня література перетворюється у засіб документування, фіксації, терапії та пам'яті: «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія. Антологія», «Голоси. Антологія військових письменників», Павло Вишебаба «Тільки не пиши мені про війну», Артур Дронь «Тут були ми», Любов Долик «Псалми любові», Віталій Запека «Бабах на всю голову», «Герої, герої та не дуже», Максим Кривцов «Вірші з бійниці», Юрій Матевощук «Книга скарг», Михайло Микусь «Всесвіт тисячі мрій», Юрій Руф «Багряна лірика», Ольга Стецюк «Біль», «Сум», «Туга» тощо.

Вважаємо за необхідне зауважити, що хронологічні межі етапів поки що не можуть бути окреслені остаточно, адже російсько-українська війна, на жаль, триває. Відповідно, періодизація буде уточнюватися й, можливо, трансформуватися.

Однією з провідних тем сучасної української літератури про війну є особистий досвід фронту, що подається або з перспективи військового (учасника/учасниці бойових дій), або з перспективи цивільної особи (родича, журналіста, волонтера, капелана, парамедика – свідка): «А у нас тут поле бою / А у нас тут блокпости... / Слова візерунки долі / Слід хреста на моїм плечі / Три самотні зозулі в полі / Кують не роки а мечі / Ті мечі що кують зозулі / Значать долю мою навхрест / Нащо тіло – ловити кулі / Нащо вмер – щоб знову воскрес» [Гуменюк 2014].

Література війни характеризується високим ступенем емоційної насиченості, документалізмом («...можливість слухати історії людей і оповідати їх, не додаючи свого голосу» [Книга написів 2024, с. 113]), мінімалізмом мовних засобів. Багато творів тяжіють до автобіографічності, рефлексивності, свідчення. Це часто зумовлює поєднання художньої прози з елементами мемуаристики, репортажу, навіть публіцистики.

Типовими є твори-спогади, листи, щоденники, твори-пам'ятки, зокрема книжки Ольги Стецюк «Біль», «Сум», «Туга», Ірини Цілик «Глибина різкості», Анни Шили «Жінка війни» тощо. Їх об'єднує пережитий авторський травматичний досвід та біль втрати, фіксація на внутрішньому стані ліричного героя, емоційна напруга (експресивно розкрита чи лаконічно підкреслена). Образ воїна-захисника / воячки-захисниці репрезентується через ідеали патріотизму, людської гідності, беззастережної відданості Україні. Він не романтизується, а розкривається в усій психологічній та моральній багатогранності, неоднозначності. У центрі постає внутрішній вибір, осмислення меж особистої відповідальності, ціни життя й смерті: «Я пройшов крізь вогонь і крізь лід, / Та не зрадив батьківської честі. / Без останку віддав землі / Тій, чий голос поклявся донести» [Руф 2024, с. 24].

Значна частина сучасної воєнної літератури акцентує тему материнства, втрати та пам'яті, що виражено в таких творах, як «Ти зробив усе, що зміг» Лесі Орляк, «Мій син – кіборг» Марії Вітишин. Це так звана «материнська проза», що становить особливий пласт текстів про війну, адже вона написана болем материнського серця, надією на незабуття найдорожчої людини, що віддала своє життя за свій народ, вірою у те, що ця жертва не буде даремною: «– Ти чесно бій прийняв, / Не дбаючи про себе, / І, вражений свинцем, / Упав лицем на сніг, / Ти не помер, / А відійшов на небо, / Бо на землі / ЗРОБИВ УСЕ, ЩО ЗМІГ...» [Орляк 2017, с. 83]. Жіночий голос у сучасній українській літературі про війну виявляє особливу здатність передавати біль втрати, втому, але й силу відновлення й продовження життя. Цінною у цьому контексті є книга Н. Сеньовської «Дружина Героя: посібник з виживання», яка зараз перебуває у друці (видавництво «Джура», м. Тернопіль), адже дружини Героїв переважно «в тіні», а їхній голос важливий.

Окремої уваги заслуговують тексти про війну, адресовані дітям та підліткам. Вони допомагають осмислити непросту реальність, не травмуючи, а

підтримуючи емоційно, вчать маленьких українців долати тривогу за близьких людей, переживати воєнні катаклізми (Віталій Запека «Полінка», «Полінка в королівстві дурниць», «Цуцик», Андрій Зелінський «Семенові зорі», Дара Корній «Пасіка Україна та інші казки з війни», Олена Мокренчук «Аліска, фронтова лисичка», «Афінка з «Куби», «Україна – мрія», Лариса Ніцой «Незламні мураші», Сергій Пантюк «Фікус Бенджамін розповідає про щастя», Артем Савва «Я – повітряна розвідниця!», Євген Степаненко та Соломія Степаненко «Абетка війни», Макс ван Форсайд «Подорож Україною та чарівний дракон» тощо). Зауважимо, що «у час жертвовної війни за незалежність України, надважливим є відродження духовних цінностей народу, навернення дітей і молоді до національно-культурних традицій, ціннісних орієнтирів» [Сеньовська, Скуратко 2025, с. 154]. Саме тому, на нашу думку, переформатування потребують і шкільні програми, у яких важливе місце мають посідати твори митців рідного краю, що стали на захист своєї Батьківщини. У цьому контексті «на уроках літератури рідного краю у школах Тернопільщини доцільним буде ознайомлення школярів із яскравими зразками «материнської прози» – патріотичною повістю Лесі Орляк «Ти зробив усе, що зміг» (присвячена світлій пам'яті сина-Героя Олександра) та книгою Марії Вітишин «Мій син – кіборг» (присвячена світлій пам'яті сина-Героя Івана), які вийшли друком за сприяння видавництва «Джура» (м. Тернопіль)» [Сеньовська, Скуратко 2025, с. 155].

Отже, проза воєнного часу надзвичайно різноманітна, багатожанрова. Укладачі альманаху «Вічність трива цей день... Художні хроніки війни» [Альманах 2023] зосереджують увагу на так званій «строкатості» (Н. Герасименко) сучасної воєнної прози («Дерева, що тримають мою землю коренями...» [Альманах 2023, с. 236]), що проявляється через «різножанровість: ... щоденникові нотатки Любові Долик, фронтовий літопис Олександра Хоменка, новелістика й оповідання (Лариси Донисенко, Тетяни Белімової, Ольги Вовк, Олега Германа), публіцистика Олександра Вільчинського, етюдирефлексії з передової Марії Олещенко, авторські казки Ірен Роздобудько, Галини Вдовиченко та Олени Лань (Чехія)» [Альманах 2023, с. 236]. Важливою рисою художньої структури цих текстів є фрагментарність, монтажність, наявність візуальних або аудіоелементів (в есеїстиці та поетичних відеопроєктах), а також інтермедіальність – діалог із фотографією, листом, воєнним щоденником, графікою.

Зауважимо, що у таких текстах про війну поступово формується новий тип героя – Людини-Людства, яка не шукає слави, а чинить опір, виконує свій святий обов'язок мовчки, але внутрішньо зростає як громадянин і як особистість.

Часто у сучасній українській літературі про війну герої мають прототипи – реальних воїнів волі (наприклад, «В степу під Авдієвкою» О. Вільчинського, «Герої, херої та не дуже» В. Запеки тощо). Так, у передмові до роману «Герої, херої та не дуже» В. Запека (позивний Спілберг) зауважував:

«Усі персонажі роману мають прототипів. Головний Герой «списаний» з Дяді Вані» [Запека 2025, с. 10].

У сучасній українській поезії домінують жанри верлібру, поезії-монологу, поезії-сповіді, молитви, які передають внутрішній досвід, інтимний або громадянський протест. Зокрема, поезія Юрія Андруховича, Гліба Бабіча, Олени Герасим'юк, Бориса Гуменюка, Артура Дроня, Сергія Жадана, Катерини Калитко, Максима Кривцова, Юрія Матевощука, Олени Степаненко тощо відзначається багатством художніх метафор, риторичних фігур, символів-архетипів («мати», «хата», «пшениця», «жито», «прапор», «кров», «пісня», «сонце», «річка», «земля», «дорога», «справжнє ім'я», «рушник», «вишиванка»), і, водночас, граничною лаконічністю й жорсткою правдою реальності. Укладачі альманаху «Вічність трива цей день... Художні хроніки війни» [Альманах 2023] виокремлюють «українську поезію під час нової хвилі війни» (Т. Головань), відносячи сюди твори А. Багряної, О. Башкірової, Ю. Бережко-Камінської, Т. Гаврилів, Н. Гаврилук, Д. Гладун, І. Гончар, С. Жадана, М. Жайворона, І. Зелененької, І. Киви, Г. Синьоок, В. Клічака, Ю. Коваліва, Н. Ковальчук, Г. Крук, Д. Лазуткіна, Л. Ланської, Н. Левченко, О. Луцишиної, Т. Маленької, Н. Маринчак, М. Микицей, Я. Муравецької, І. Павлюка, Л. Панасюка, О. Слоньовської, В. Тимчука, Т. Череп-Пероганич, Ю. Шевель, Г. Яструбецької та ін. [Альманах 2023, с. 442].

Зміщується і система цінностей: окрім «героїв першого плану» (ті, хто на передовій), все більше уваги привертають «герої другого плану» (ті, хто тримає тил, волонтерить, оплакує, пам'ятає, навчає). Героїзм набуває значення щоденного, «тихого» подвигу – від перебування на лінії вогню до тривалої й багатоаспектної підтримки фронту. Тобто, герой не завжди є воїном, а може бути волонтером, матір'ю, яка втратила сина, капеланом, журналістом, лікарем, учителем тощо. Це яскраво простежується й у сучасній українській військовій драматургії (І. Бесчетнова, І. Гарець, О. Гапеєва, Н. Захоженко).

Зауважимо, що поняття героїзму в сучасній українській літературі війни трактується не як пафосне возвеличення дій, а як глибоко усвідомлена відповідальність перед собою, іншими та державою. Герой – це не міфологізована постать, а конкретна людина, що діє в межах реального часу і простору, здатна на вибір, самопожертву, витримку. Так, наприклад, у творах Лесі Орляк («Ти зробив усе, що зміг»), Артема Чеха («Точка нуль»), Марії Вітишин («Мій син – кіборг»), Віталія Запеки («Герої, херої та не дуже», «Бабах на всю голову») персонажі відзначаються рельєфною багатомірністю – з переживаннями, страхами, гідністю, болем, силою духу. Авторі прагнуть передати внутрішню моральну силу персонажа, що чинить опір злу не заради слави, а в ім'я справедливості, свободи, життя. Так, наприклад, у збірці воєнної прози Віталія Запеки «Бабах на всю голову» [Запека 2025] розкрито, як у складних обставинах українці зберігають людяність, прагнуть гідно іти своєю життєвою стежиною, зробити правильний вибір, бо ми маємо

одне Богом дане життя, бо «усе життя одні цифри. Народився – відразу тобі цифри – дата народження. Помреш – і знову цифри на могилці. Хоча, як задуматися, усе життя тоді в цьому тире. Короткій рисочці між датами народження та смерті...» [Запека 2025, с. 95]. І так важливо, щоб та рисочка між цифрами була наповнена сенсом: «може, той сенс має дві частини – особисту та загальну?» [Запека 2025, с. 105].

Як зазначає Віталій Портников, «для письменника війна – це вибір дивовижних сюжетів, яких, на щастя, не пропонує мирне життя. Приклади самопожертви, героїзму, солідарності, а водночас – зради, боягузтва, підлости. Цих сюжетів стільки, що бракує творчих сил і часу розібратися в них. Не випадково найкращі книжки про війну, як правило, з'являються після того, як війни закінчуються. Не випадково класичні книжки про війну – це не патос, а переживання, долі людей у світі, який ніколи уже не буде довоєнним» [Книга нарисів 2024, с. 9].

Література війни документує смерть як невід'ємну частину буття, але робить це виважено, без надмірного натуралізму. Втрата зображується не лише як трагедія, а й як каталізатор внутрішнього переродження особистості. Творити літературу війни – це свого роду зіцлюватися зсередини, долати колективну травму. Погоджуємося з думкою Богдани Матіяш, що «мусимо говорити, щоб знати правду і щоб ніхто не мав спокуси нічого приховати. Говорити, щоб не дати шансів брехні й пропаганді. Говорити, щоб не забути. Зрештою, щоб могли далі жити; щоб травми, яких ми досвідчили, не знищили нас зсередини» [Книга нарисів 2024, с. 55].

Феномен смерті в сучасній літературі війни автори осмислюють через історичну правду та національну пам'ять (часто завдяки нанизуванню образів-символів: розпач, гнів, протест, вдячність, обов'язок, продовження життя). Таким чином, у словесному мистецтві втрата постає не кінцем, а, радше, переходом у вимір пам'яті, бо «є спогади, які несуть біль, а є ті, які несуть тепло, світло, щоб зменшити біль» [Вітишин 2022, с. 93]. Тобто, пам'ять – не просто відтворення подій, а механізм збереження індивідуальної гідності, сили народного духу, національної тяглості та загальнолюдських етичних орієнтирів.

Художньо-літературне осмислення пам'яті охоплює як індивідуальні, так і колективні прояви – пам'ять матері про сина, пам'ять дружини про чоловіка, спогади побратима, фіксація місця бою, імен, дат, навіть пейзажу, що втрачає мирність. Саме тому в сучасній літературі війни виокремлюється цілий пласт текстів – пам'ятувальних, де пам'ять є ідейною домінантою, бо вона «тримає», дає сил пережити біль втрати. Яскравими зразками такої літератури є книга Марії Вітишин «Мій син – кіборг» [Вітишин 2022], художньо-документальна повість Лесі Орляк «Ти зробив усе, що зміг» [Орляк 2017], поетичні збірки Ольги Стецюк «Сум» [Стецюк 2024], «Біль» [Стецюк 2024], «Туга» [Стецюк 2024] тощо. Така література не лише «береже світло пам'яті» про загиблого Героя, але й допомагає

пережити трагедію, дає сил тим, хто зневірився, бо втратив найдорожче: «Біль – це коли душу і серце шось розриває. / Туга – це усвідомлення того, що міг, та не зумів. / Сум – це найстрашніший каламбур почуттів: / Клубок у горлі, сотні запитань і знов пекучий біль...» [Стецюк 2024, с. 5].

Мусимо додати, що сучасна українська література про війну виконує не лише пам'ятувальну (та естетичну, виховну, моральну), а й меморативну функцію. Спираючись на це, виокремлюється ще один важливий пласт текстів – меморіальні (за Т. Пилипець), до яких належать твори тих захисників, що загинули, боронячи рідну землю від руки загарбника (Гліб Бабич, Максим Кривцов, Михайло Микусь, Юрій Руф). Це своєрідний матеріально-меморіальний пам'ятник для них.

Висновки. Сучасна українська література, що виникає в умовах збройної агресії росії проти України, набула нового тематичного, стилізованого, філософського й ідеологічного спрямування. Цей комплекс художньо-документальних текстів репрезентує досвід життя на тлі катастрофи й формується у реальному часі. Це зумовлює глибоку емоційну насиченість творів, жанрово-стилістичну нестандартність.

На сьогодні українська література війни вже пройшла тривалий шлях становлення, трансформації та розвитку. Відповідно до цього, було виділено три етапи її періодизації: 1-ий етап (2014–2017 рр.) – фіксація факту війни, коли переважають тексти, зосереджені на подіях Революції Гідності, анексії Кри-

му, початку бойових дій на Сході (трагедія Іловайська, подвиги кіборгів), АТО; 2-ий етап (2018–2021 рр.) – художньо-рефлексивне осмислення війни, впродовж якого вже з'являються форми великої прози та поетичні збірки, що розкривають тему війни через призму особистих і родинних драм, внутрішніх трансформацій героїв, соціальних зламів; 3-тій етап (2022 – до цього часу) – лавиноподібне збільшення кількості текстів про війну, коли словесне мистецтво перетворюється у засіб документування, фіксації, терапії та пам'яті. Варто зазначити, що хронологічні межі етапів не закриті, адже російсько-українська війна ще триває. Передбачаємо, що періодизація буде певним чином трансформована.

Тематика сучасної української літератури війни охоплює широкий спектр сюжетних площин: безпосередня участь у бойових діях, документування повсякденного життя військовослужбовців, осмислення досвіду найрізноманітніших змін і втрат, психологічні трансформації особистості, гостре емоційне проживання сьогодення, наполеглива нова за змістом і сенсами діяльність, збереження пам'яті про героїв.

Отже, сучасна українська література війни – це багатоголосий, різножанровий, естетично гнучкий пласт національної культури, який виконує не лише художню функцію, а й важливу пам'ятувальну, меморіальну, моральну, естетичну, соціальну, виховну, терапевтичну, національно-духовну місії. Дослідження кожного такого аспекту вважаємо перспективним.

Література

1. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія. Антологія. Львів: Вид-во Старого Лева; Варшава: Нова Польща. 2022. 440 с.
2. Вітишин М. Мій син – кіборг. Тернопіль: Джура, 2022. 96 с.
3. «Вічність трива цей день...» Художні хроніки війни / за ред. М. Жулинського; упоряд.: Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Головань, Н. Герасименко, А. Матющенко. Тернопіль: Джура, 2023. 444 с.
4. Голоси. Антологія військових письменників / упорядкув. Т. Пилипець. Київ: ФОП Степурін Ігор Миколайович, 2023. 260 с.
5. Гуменюк Б. Вірші з війни. LitLib. 2014. URL: <https://www.litlib.net/bk/99370/read>
6. Драч І. Сонце моє: поезії / Упоряд. Є. Пшеничний. Дрогобич: Коло, 2010. 94 с.
7. Дронь А. Тут були ми [Текст]: поезія. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 112 с.
8. Запека В. Бабах на всю голову. Вид. 2-ге Харків: Віват, 2025. 192 с.
9. Запека В. Герої, херої та не дуже. Івано-Франківськ: Видавництво «Магура», 2025. 352 с.
10. Орляк Л. Ти зробив усе, що зміг. Художньо-документальна повість. Тернопіль: Джура, 2017. 88 с.
11. Освітній волонтерський проєкт «Патріотичні й небайдужі». Офіційна сторінка. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61555874657142>
12. Руф Ю. Багряна лірика. Київ: «Залізний тато», 2024. 68 с.
13. Сеньовська Н. Війна і те, що після. Тернопіль: КЦ «ПРИНТ-ОФІС», 2018. 56 с.
14. Сеньовська Н. Прокляття Лади (уривок). Літературна сцена. І. Антологія 6-го мистецького фестивалю / Укладач: Ю. Матевошук. Тернопіль: Видавництво «Крок», 2018. С. 119–120.
15. Сеньовська Н., Скуратко Т. Особливості вивчення патріотичної повісті Лесі Орляк «Ти зробив усе, що зміг» на уроках літератури рідного краю в навчальних закладах Тернопільщини. Перехресні стежки та поза ними: розвиток жанрів та стилів у літературі (присвячена 75-річчю з дня народження професора Миколи Ткачука): матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 7 листопада 2024 року / за заг. ред. С.В. Бородиці. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2024. С. 94–98. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/35229/3/Tkachuk_Konf.pdf
16. Сеньовська Н., Скуратко Т. Розширення тематики літературного краєзнавства (на матеріалі вивчення книги Марії Вітишин «Мій син – кіборг»). Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 січня 2025 року / за заг. ред. Н.Р. Грицак. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира

Гнатюка, 2025. С. 154–159. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/35663>

17. Скоріна Г. Каталог книжок про російсько-українську війну. 2023. URL: <https://bookforum.ua/participants/13070>

18. Стецюк О. Сум... Тернопіль: Джура, 2024. 56 с.

19. Стецюк О. Біль... Тернопіль: Джура, 2024. 63 с.

20. Стецюк О. Туга... Тернопіль: Джура, 2024. 70 с.

21. Це війна. Українські письменники і письменниці про те, як пережити катастрофу [Віталій Портников, Володимир Рафєєнко, Станіслав Асєєв та ін.] / Упоряд. Юлія Бентя, Олег Коцюба, Наталія Федущак. Світліни Анни Ільченко. Київ: Критика, 2024. 208 с.

22. Як ти, сонечко? Як розмовляти з дітьми під час війни: посібник з психологічної допомоги / Антон Семенов та інші. К., 2023. 40 с. URL: <https://yakty.com.ua/sonechko>

References

1. Viina (2022): shchodennyky, eseї, poeziiia. Antolohiia [War 2022: Diaries, Essays, Poetry. Anthology]. Lviv: Vyd-vo Staroho Leva; Varshava: Nova Polshcha. 440 s. [in Ukrainian].

2. Vityshyn M. (2022) Mii syn – kiborh [My son is a cyborg]. Ternopil: Dzhura. 96 s. [in Ukrainian].

3. «Vichnii tryva tsei den...» (2023) Khudozhni khroniky viiny [«This day lasts forever...» Artistic chronicles of war] / za red. M. Zhulynskoho; uporiad.: N. Torkut, O. Polishchuk, T. Holovan, N. Herasymenko, A. Matiushchenko. Ternopil: Dzhura, 444 s. [in Ukrainian].

4. Holosy. Antolohiia viiskovykh pysmennykiv (2023) [Voices. Anthology of War Writers] / uporiadkuv. T. Pylypets. Kyiv: FOP Stepurin Ihor Mykolaiovych, 260 s. [in Ukrainian].

5. Humeniuk B. (2014) Virshi z viiny [Poems from the war]. *LitLib*. URL: <https://www.litlib.net/bk/99370/read> [in Ukrainian].

6. Drach I. (2010) Sontse moie: poezii [My Sun: Poems] / Uporiad. Ye. Pshenychnyi. Drohobych: Kolo., 94 s. [in Ukrainian].

7. Dron A. (2024) Tut buly my: poeziiia [Here We Were: Poetry]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 112 s. [in Ukrainian].

8. Zapeka V. (2025) Babakh na vsiu holovu [Babah all over his head]. Vyd. 2-he Kharkiv: Vivat. 192 s. [in Ukrainian].

9. Zapeka V. (2025) Heroi, kheroi ta ne duzhe [Heroes, kheroes and not so heroes]. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo «Mahura». 352 s. [in Ukrainian].

10. Orliak L. (2017) Ty zrobyv use, shcho zmih [You did everything you could.]. Khudozhno-dokumentalna povist. Ternopil: Dzhura. 88 s. [in Ukrainian].

11. Osvitnii volonterskyi proiekt «Patriotychni y neбайдужи». Ofitsiina storinka. [Educational volunteer project «Patriotic and caring». Official page]. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61555874657142> [in Ukrainian].

12. Ruf Yu. (2024) Bahriana liryka [Crimson lyrics]. Kyiv: «Zaliznyi tato». 68 s. [in Ukrainian].

13. Senovska N. (2018) Viina i te, shcho pislia [The war and what comes after]. Ternopil: KITS «PRINT–OFIS». 56 s. [in Ukrainian].

14. Senovska N. (2018) Prokliattia Lady (uryvok) [The Curse of Lada (excerpt)]. Literaturna stsena. Yi. Antolohiia 6-ho mystetskoho festyvaliu / Ukladach: Yu. Matevoshchuk. Ternopil: Vydavnytstvo «Krok». S. 119–120 [in Ukrainian].

15. Senovska N., Skuratko T. (2024) Osoblyvosti vyvchennia patriotychnoi povisti Lesi Orliak «Ty zrobyv use, shcho zmih» na urokakh literatury ridnoho kraiu v navchalnykh zakladakh Ternopilshchyny [Features of studying Lesya Orlyak's patriotic story «You Did Everything You Could» in native literature lessons in educational institutions of the Ternopil region.]. Perekhresni stezhky ta poza nymy: rozvytok zhanriv ta styliv u literaturi (prysviachena 75-richchiu z dnia narodzhennia profesora Mykoly Tkachuka): materialy Vseukrainskoi naukovoї konferentsii, 7 lystopada 2024 roku / za zah. red. S. V. Boroditsy. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. S. 94–98. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/35229/3/Tkachyk_Konf.pdf [in Ukrainian].

16. Senovska N., Skuratko T. (2025) Rozshyrennia tematyky literaturnoho kraieznavstva (na materialii vyvchennia knyhy Marii Vityshyn «Mii syn – kiborh») [Expanding the topic of literary local history (based on the study of Maria Vityshyn's book «My Son is a Cyborg»)]. Tendentsii i perspektyvy vyvchennia literatury u serednii i vyshchii shkolkakh: materialy III Vseukrainskoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii, 28 sichnia 2025 roku / za zah. red. N. R. Hrytsak. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. S. 154–159. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/35663> [in Ukrainian].

17. Skorina H. (2023) Katalog knyzhok pro rosiisko-ukrainsku viinu [Catalog of books about the Russian-Ukrainian war]. URL: <https://bookforum.ua/participants/13070> [in Ukrainian].

18. Stetsiuk O. (2024) Sum... [Sunny]. Ternopil: Dzhura. 56 s. [in Ukrainian].

19. Stetsiuk O. (2024) Bil... [Pain]. Ternopil: Dzhura. 63 s. [in Ukrainian].

20. Stetsiuk O. (2024) Tuha... [Anguish]. Ternopil: Dzhura. 70 s. [in Ukrainian].

21. Tse viina. Ukrainski pysmennyky i pysmennytsi pro te, yak perezhyty katastrofu [This is war. Ukrainian

writers on how to survive a catastrophe]. [Vitalii Portnykov, Volodymyr Rafieienko, Stanislav Asieiev ta in.] / Uporiad. Yuliia Bentia, Oleh Kotsiuba, Nataliia Fedushchak. Svitlyny Anny Ilchenko. Kyiv: Krytyka, 2024. 208 s. [in Ukrainian].

22. Yak ty, sonechko? Yak rozmovliaty z ditmy pid chas viiny: posibnyk z psykholohichnoi dopomohy [How are you, honey? How to talk to children during war: a guide to psychological help] / Anton Semenov ta inshi. Kyiv, 2023. 40 s. URL: <https://yakty.com.ua/sonechko> [in Ukrainian].

MODERN UKRAINIAN WAR LITERATURE: THEMATIC AND ARTISTIC FEATURES

The article analyzes modern Ukrainian war literature as a complex of artistic and documentary texts that arise in the context of Russia's armed aggression against Ukraine, represent the experience of life against the backdrop of the catastrophe and are formed in real time, characterized by an updated thematic, stylistic, philosophical and ideological direction. The authors offer their own periodization of the chronological and genre parameters of modern Ukrainian literature about the war, the components of which (stages) are characterized by certain thematic and emotional-expressive features. The first stage (2014–2017) represents the fixation of the fact of war. The texts focused on the events of the Revolution of Dignity, the annexation of Crimea, the beginning of hostilities in the East (the tragedy of Ilovaisk, the exploits of cyborgs), and the ATO predominate. The second stage (2018–2021) broadcasts an artistic and reflective understanding of war. Forms of great prose and poetry collections appear, revealing the theme of war through the prism of personal and family dramas, internal transformations of heroes, and social fractures. The third stage (2022–present) records an avalanche-like increase in the number of texts about the war. Verbal art is transformed into a means of documentation, fixation, therapy, and memory. It is indicated that the chronological boundaries are not closed (since the Russian-Ukrainian war is still ongoing) and can be debated. The work also describes a wide thematic spectrum of modern Ukrainian war literature (plots related to the direct participation of heroes in combat operations, documentation of the daily life of servicemen, characters' comprehension of the experience of a wide variety of changes and losses, psychological transformation of the personality, acute emotional experience of the present, persistent activity new in content and meaning, preservation of the memory of the Defenders). Commemorative and memorial texts are highlighted separately.

Keywords: modern Ukrainian war literature, periodization of war literature, themes and issues of war literature, commemorative texts, memorial texts.

© Сеньовська Н., 2025 р.; © Скуратко Т., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Надія Сеньовська – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; ipp56@tnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2220-1498>

Nadia Senovska – Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Education Management, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; ipp56@tnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2220-1498>

Тетяна Скуратко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератур і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; tanyabidov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7196-987X>

Tetyana Skuratko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Methods of their Teaching, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; tanyabidov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7196-987X>